

KS. DARIUSZ GRZĄDZIEL SDB
Università Pontificia Salesiana, Rzym

PEDAGOGIKA KS. BOSKO W DZISIEJSZEJ SZKOLE PROWADZONEJ PRZEZ ZGROMADZENIE SALEZJAŃSKIE

I. ZNACZENIE SZKOŁY W SYSTEMIE WYCHOWAWCZYM KS. BOSKO. CELE EDUKACYJNE

Podstawowym celem wychowawczym w oratoriach i szkołach ks. Bosko było przygotowanie młodego człowieka, by odpowiedzialnie mógł wejść w dorosłe życie i podjąć pracę zawodową. Młodzież bez wykształcenia nie miała perspektyw przyszłości, jak to widział na ulicach Turynu, obserwując grupy młodych ludzi bez zajęcia. Określał ich „młodzież zagrożona i zagrażająca”¹, tzn. znajdująca się w sytuacjach niekorzystnych, takich jak egzystowanie w ubóstwie, bycie wykorzystanym przez innych, wejście w konflikt z prawem i – w konsekwencji – bycie zagrożeniem dla siebie i innych.

Do swojego programu wychowawczego, obok oratorium, włącza więc ks. Bosko formy kształcenia. Z początku niedzielne i wieczorowe nauczanie czytania i systemu dziesiętnego. W 1854 r. otwiera pierwszą regularną klasę gimnazjum, a po 1860, tj. po wprowadzeniu obowiązku szkolnego², formy te stają się szkołami dziennymi, głównie kształcenia zawodowego. Biednym i opuszczonym chłopcom zamierzał dać wykształcenie i uczynić z nich „uczciwych obywateli i dobrych chrześcijan”³. Formuła ta nie była autorstwa ks. Bosko. Została przez niego zaadoptowana, wyrażała bowiem w sposób jasny i syntetyczny ideały wychowawcze, które nosił w sercu.

¹ P. Braido, *“Poveri e abbandonati, pericolanti e pericolosi”*: pedagogia, assistenza, socialità nell’esperienza preventiva di don Bosco, *Annali di storia dell’educazione e delle istituzioni scolastiche* 3(1996), s. 183-236.

² Obowiązek szkolny został wprowadzony w Piemontcie przez prawo ministra Casati. Uchwalone w listopadzie 1859 r., weszło w życie 1 stycznia 1860 r. Określało dwa lata obowiązkowej nauki na poziomie elementarnym.

³ P. Braido, *Buon cristiano e onesto cittadino. Una formula dell’umanesimo educativo di don Bosco*, *Ricerche Storiche Salesiane* 13(1994), s. 7-75.

Przełożony Generalny Zgromadzenia Salezjańskiego, ks. Pascual Chàvez Villanueva, z okazji wręczenia mu tytułu Doktora *honoris causa* w 2007 przez Uniwersytet w Genui stwierdził: „Ks. Bosko ujął cel swojej pracy wychowawczej w zdaniu jasnym i dla każdego zrozumiałym: pomóc młodemu człowiekowi stać się ‘uczciwym obywatelem i dobrym chrześcijaninem’. W ten sposób wyraził spójność swojego ideału wychowawczego: kształtować twórców przyszłego społeczeństwa oraz formować ludzi wierzących. Ideał ten zawiera wszystkie wymiary dojrzałego człowieka”⁴.

Powyższy cel zawierał elementy natury etycznej, społecznej i socjalnej. Ks. Bosko realizował je bezpośrednio w środowisku Oratorium, w szkołach i warsztatach, jak i na zewnątrz w zakładach, w których zatrudnieni byli jego wychowankowie.

Oryginalnym przykładem troski o integralny rozwój młodego człowieka jest tekst umowy o praktyczną naukę zawodu, która została zawarta w 1851 roku pomiędzy mistrzem szklarskim Karolem Aiminem i uczniem Józefem Bordone oraz podpisana przez Vittorio Ritnera jako poręczyciela, a także samego Ks. Bosko jako dyrektora Oratorium, który przyjmuje rolę rękojmi poprawnego sprawowania ucznia. Tekst zawiera nie tylko regulacje związane z nabywaniem umiejętności zawodowych, ale również te związane z życiem moralnym ucznia: „Józefowi Bordone należy udzielić najlepszych wskazówek dotyczących jego przyszłego zawodu. Mistrz, Pan Aimino, zobowiązuje się zlecać terminującemu uczniowi jedynie te prace, które wiążą się bezpośrednio z nauką zawodu, troszcząc się o to, aby nie przekraczały jego sił. Mistrz przyznaje uczniowi dzień wolny od pracy we wszystkie święta w roku, aby mógł uczestniczyć w zajęciach szkoły niedzielnej, a także wypełniać swoje obowiązki jako wychowanek Oratorium. (...) Mistrz zobowiązuje się do pisemnej oceny zachowania ucznia, która ma się odbywać pod koniec każdego miesiąca na przedłożonym w tym celu formularzu. (...) Niepełnoletni Józef Bordone obiecuje i przyrzeka (...) oddawać swoje siły do dyspozycji mistrza, zachowując się tak, jak przystoi terminującemu uczniowi. (...) Dyrektor Oratorium obiecuje przedsięwziąć stosowne kroki, gdy chodzi o poprawne sprawowanie ucznia. Z uwagą zainteresuje się każdą skargą mistrza”⁵.

Cele edukacyjne zdefiniowane przez ks. Bosko są realizowane również dzisiaj w środowiskach salezjańskich, jednak w oparciu o nowe założenia antropologiczne i teologiczne oraz w nowym kontekście historycznym i politycznym. Dzisiejszy stan nauk społecznych i antropologii wskazuje na wartości tradycyjne, zawsze aktualne, i wartości nowe, wynikające z życia w aktualnym społeczeń-

⁴ P. Chàvez Villanueva, *Educazione e cittadinanza. Formare “salesianamente” il cittadino*, w: *Educazione e cittadinanza. Verso un nuovo modello culturale ed educativo*, red. G.Malizia, M.Tonini, L.Valente, Franco Angeli, Milano 2008, s. 24-44, 38.

⁵ *Bozza di contratto di lavoro tra don Bosco Giovanni e il Sign. Aimino Carlo a favore del giovane Bordone Giuseppe*, Archivio Salesiano Centrale, kollokacja A2200101.

stwie. Refleksja teologiczna po Soborze Watykańskim II pomaga przeżywać w dzisiejszym świecie wiarę oraz zaangażowanie społeczne w Kościele i społeczeństwie. Wychowanie oparte o zaktualizowane rozumienie ideału „uczciwego obywatela i dobrego chrześcijanina” realizowane w instytucjach szkolnych dokonuje się w całej przestrzeni organizacyjno-programowej. Czasem szczególnie uprzywilejowanym są zajęcia lekcyjne oraz realizowane programy nauczania. Fundamentalną rolę pełnią jednak wychowawcy i nauczyciele oraz prezentowane przez nich postawy. Aspekty te zostaną rozwinięte szczegółowo w dalszej części tekstu.

2. DZIAŁALNOŚĆ WYCHOWAWCZA KS. BOSKO W KONTEKŚCIE STRUKTUR PAŃSTWOWYCH I POLITYCZNYCH

Ks. Bosko w swoim działaniu wychowawczym brał pod uwagę obowiązujące prawo oraz ówczesną strukturę władzy. W liście skierowanym do ministra G. Lanza (1872) podkreśla: „Piszę z zaufaniem i zapewniam, że będąc księdzem katolickim przywiązany do Głowy Religii Katolickiej, zawsze byłem oddany Władzy ze względu na poddanych mi chłopców, dla których poświęciłem wszystkie moje słabe siły i środki i życie. Jeśli Pan uważa, że mógłbym w jakiś użyteczny sposób służyć Rządowi i Religii, proszę nie zwlekać z zakomunikowaniem mi sposobu”⁶.

W czasie jednego ze „słów” skierowanego w 1883 roku do byłych wychowanków stwierdza: „Można powiedzieć, że prowadzimy politykę, tyle tylko, że zupełnie nieszkodliwą i wielce pożyteczną dla każdego rządu. We Francji, Hiszpanii i Ameryce dzieło naszego Oratorium ma na celu pracę na rzecz potrzebującej młodzieży, zmniejszenie liczby łobuzów oraz grup małych przestępców, aby w miarę możliwości więzienia pozostawały puste. Jednym słowem, próbujemy formować młodzież na dobrych obywateli, gdyż zdana sama na siebie jest przyczyną poważnych problemów, natomiast poprzez jej wspieranie umożliwia się osiągnięcie w społeczeństwie porządku, ładu i pokoju. Oto nasza polityka!”⁷.

Mówiąc o polityce i relacjach z władzą, ks. Bosko nie zajmował się jej sprawowaniem. Miał jednak na uwadze porządek społeczny, w którym uczciwie żyje każdy obywatel. Utrzymywał kontakty z politykami, o ile pomagało to służyć dobru, wychowaniu i kształceniu młodzieży oraz realizowaniu obranych celów. Nie dawał się wciągać w dyskusje polityczne, szczególnie intensywnie prowadzone przez tzw. „tradycyjnych radykałów” i „postępowych liberałów”. W działaniu jednak próbował dokonać syntezy wartości tradycyjnych, związanych z ty-

⁶ P. Braidó, *Prevenire non reprimere. Il sistema educativo di don Bosco*, LAS, Roma 1999, s. 170.

⁷ R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki Księdza Bosko*, tłum. J. Jurczyński, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996, s. 98.

pem społeczeństwa ukształtowanego na tradycji chrześcijańskiej, z wartościami nowymi, rodzącymi się w społeczeństwie, którego wyznacznikami były wiedza i rozwój przemysłowy. Na tym opierała się antropologia i humanizm pedagogiczny ks. Bosko, cechy, o których nie ma za wiele mowy w teorii i pismach, ale które są bardzo widoczne w jego życiu i działaniu⁸.

Formy działalności wychowawczej ks. Bosko, które wpisywały się w ramy istniejącego prawa oraz struktur społecznych i państwowych, nieustannie posiadają swoją aktualność we wszystkich środowiskach i państwach, w których pracują salezjanie. Mówiąc więc o wychowaniu w szkole prowadzonej przez Zgromadzenie Salezjańskie w Polsce, należy zwrócić uwagę na odpowiednie zapisy polskiego prawa oświatowego.

3. CELE KSZTAŁCENIA W POLSKIM PRAWIE OŚWIATOWYM

Preambuła do ustawy o systemie oświaty z dn. 7 września 1991 stwierdza: „Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności”⁹.

Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej określa: „Celem kształcenia ogólnego na III i IV etapie edukacyjnym jest:

1) przyswojenie przez uczniów określonego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyk;

2) zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;

3) kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie”¹⁰.

Rozporządzenie MEN w sprawie ramowych statutów stwierdza: „§ 2. 1. Statut gimnazjum (liceum, itd.) określa w szczególności:

1) cele i zadania gimnazjum wynikające z przepisów prawa oraz uwzględniające program wychowawczy gimnazjum i program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska, o których mowa w odrębnych przepisach”¹¹.

⁸ Por. P. Braido, *Prevenire non reprimere. Il sistema educativo di don Bosco*, dz. cyt., s. 236.

⁹ Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r., Dz. U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm.

¹⁰ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17.

¹¹ Rozporządzenie MEN z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów, Dz. U. z 2002 r. Nr 61, poz. 624 ze zm.

Przytoczone zapisy prawa oświatowego ukazują cele edukacyjne polskiego systemu oświaty. Wskazują na konieczność ich formalnego dookreślenia w odpowiednich dokumentach, głównie w statucie i programie wychowawczym, odpowiednio do rodzaju i poziomu szkoły. Po ich lekturze można stwierdzić, że w polskim prawie oświatowym istnieje bardzo dużo miejsca i wolności, by móc formułować cele wychowawcze wg ideałów ks. Bosko. W przeciwieństwie do sytuacji politycznej i społecznej Piemontu dziewiętnastego wieku, w której Święty zakładał swoje dzieła (wojujący i walczący z Kościołem i religią liberalizm), dzisiaj stworzona jest sytuacja bardzo sprzyjająca dla podejmowania działalności wychowawczej i edukacyjnej zgodnie z misją przekazaną salezjanom przez Założyciela.

4. KSZTAŁCENIE I WYCHOWANIE. PREWENCJA W ROZUMIENIU SZEROKIM

Procesy kształcenia i wychowania współlistnieją i oddziałują na siebie, a widoczne jest to szczególnie w instytucjach szkolnych. Swoje przekonanie w tym względzie ks. Bosko wyraził we Wprowadzeniu do *Historii Świętej* (1847): „na każdej stronie trzymałem się zawsze stałej zasady: oświecić umysł, aby uczynić dobrym serce”¹².

Polskie prawo oświatowe, a w szczególności zapisy Rozporządzenia w sprawie podstawy programowej, odzwierciedlają tę zależność następująco: „Działalność edukacyjna szkoły jest określona przez:

- 1) szkolny zestaw programów nauczania, który uwzględniając wymiar wychowawczy, obejmuje całą działalność szkoły z punktu widzenia dydaktycznego;
- 2) program wychowawczy szkoły, obejmujący wszystkie treści i działania o charakterze wychowawczym;
- 3) program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska, obejmujący wszystkie treści i działania o charakterze profilaktycznym”.

Dalej rozporządzenie stwierdza: „Szkolny zestaw programów nauczania, program wychowawczy szkoły oraz program profilaktyki tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły, jak i każdego nauczyciela”¹³.

Powyższe zapisy tworzą przestrzeń, w której system wychowawczy ks. Bosko może swoimi intuicjami wychowawczymi przenikać i integrować wszystko,

¹² G. Bosco, *Prefazione alla Storia Sacra*, w: *Don Bosco Educatore. Scritti e testimonianze*, red. P. Braido, III ed., LAS, Roma 1997, s. 41.

¹³ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17.

co w rozporządzeniu określone jest trafnie jako „działalność edukacyjna szkoły”, tj. działalność wychowawcza, dydaktyczna, socjalna i profilaktyczna. System prewencyjny może stać się nie tylko odrębnym programem realizowanym w szkole, ale także formułą integrującą jej codzienną działalność. Taki sposób rozumienia kształcenia i wychowania, a więc rozwoju intelektualnego i osobowego, jest najszerzą i podstawową formą prewencji, jaką każda szkoła może ofiarować młodemu człowiekowi i całemu społeczeństwu.

Jak to już zostało wyżej powiedziane, ks. Bosko posiadał jasno określony cel: zająć się młodzieżą ubogą i opuszczoną, zagrożoną i zagrażającą. Z czasem rozszerzył zakres swojej pracy, by zająć się pracą z młodzieżą w ogóle. Pietro Braido pisze: „Ks. Bosko nie rozpoczyna z młodymi wyselekcjonowanymi ludźmi. Jego ‘doświadczenie prewencyjne’ staje się uniwersalnym systemem asystencji, wychowania i socjalizacji, jak potwierdzili to jego obserwatorzy, współpracownicy i biografowie. Przechodzi od postrzegania młodych jako ‘najbardziej biednych’ i ‘najbardziej zagrożonych’ do stwierdzenia i głoszenia, że wszyscy młodzi, jeszcze niedorośli, niesamodzielni, są w pewnym sensie potencjalnie ‘opuszczonymi’ i ‘zagrożonymi’, ponieważ – poczynając od środowiska teoretycznie najbardziej im przyjaznego, jakim jest rodzina – są mimo wszystko podatni na manipulację, zaniedbanie, opuszczenie, niedyspozycyjność fizyczną lub moralną, niedostatek. Dlatego, dla wszystkich, w różnej jednak mierze, wychowywać będzie oznaczało zapobiegać poprzez podjęcie wszystkich możliwych działań, a zapobiegać będzie rozumiane również jako odzyskiwać, odtwarzać, reedukować, poprawiać lub nawet ‘napełniać’”¹⁴.

Takie rozumienie prewencji potwierdzone jest przez poprzedniego, jak i obecnego Przełożonego Generalnego Zgromadzenia Salezjańskiego. Ks. Juan Vecchi podkreśla: „Ubóstwo i marginalizacja nie są jedynie zjawiskami wyłącznie natury ekonomicznej, ale również rzeczywistością, która dotyka sumienia osób i jest wyzwaniem dla społeczeństwa. Wychowanie jest więc elementem podstawowym dla przeciwdziałania im i dla ich przewycięzania i jest jednocześnie wkładem najbardziej specyficznym i oryginalnym, który jako salezianie możemy dać”¹⁵. Ks. Pascual Chàvez Villanueva z kolei konstatuje: „Zgodnie z tym systemem, pierwszą troską jest zapobieganie złu poprzez wychowanie, a jednocześnie pomoc młodzieży w nabywaniu osobowej tożsamości, w ożywieniu na nowo wartości, których nie potrafiła rozwinąć, właśnie ze względu na zepchnięcie na margines”¹⁶.

¹⁴ P. Braido, „*Poveri e abbandonati, pericolanti e pericolosi*”: *pedagogia, assistenza, socialità nell'esperienza preventiva*” di don Bosco, dz. cyt., s. 236.

¹⁵ J. Vecchi, *Si commosse per loro (Mc 6,34)*, Atti del Consiglio Generale 359(1997), s. 29-30.

¹⁶ P. Chàvez Villanueva, *Wychowujemy z sercem Księdza Bosko*, *Wiążanka 2008, Komentarz Przełożonego Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego*, tłum. P. Szeląg, Kraków 2008, s. 37-38.

W takiej perspektywie, działalność każdej szkoły ma charakter prewencyjny. Cytowane wypowiedzi wykazują, że wychowanie w duchu systemu prewencyjnego nie sprowadza się jedynie do „postawienia wychowanków w niemożności uczynienia zła” poprzez zapewnienie im asystencji w czasie ich codziennej aktywności. Wychowanie w duchu ks. Bosko to przede wszystkim promocja młodego człowieka przez edukację kulturalną, zawodową i religijną. To wspieranie go, by nie został zepchnięty na margines życia, ale znalazł swoją własną „uczciwą” drogę w społeczeństwie jako obywatel i chrześcijanin.

5. KOMPETENCJE POTRZEBNE W ŻYCIU

Ks. Bosko, w 1884 roku, podczas wielkiej krajowej wystawy przedstawiającej osiągnięcia przemysłu, nauki i techniki, zaprezentował istniejącą w jego szkołach linię produkcyjną, przy której uczniowie przysposabiali się do zawodu drukarza, poligrafa i introligatora. Zwiedzający mogli zapoznać się z procesem powstawania papieru, zaawansowanymi technologiami poligraficznymi druku książek, a także technikami introligatorskimi. Za innowacje i nowoczesność ks. Bosko otrzymał srebrny medal. Nie przyjął jednak nagrody, będąc przekonanym, że powinien otrzymać złoty. Okazało się, że przeszkodą był fakt, iż był księdzem, a nie przemysłowcem¹⁷. Całe wydarzenie ukazuje jednak, w jak wysokim stopniu działania ks. Bosko były wyrazem jego nowoczesności i przedsiębiorczości, a także dowodem naddążania za wymogami czasu.

Młodzi ludzie potrzebują również dzisiaj odpowiednich kompetencji osobowych i zawodowych, by stać się samodzielnymi i nie być zepchniętymi w jakiegokolwiek obszary ubóstwa prowadzącego na drogę przestępstwa i życia niezgodnego z normami społecznymi. Rynek pracy wymusza częste zmiany miejsca zatrudnienia lub wręcz wielokrotne przekwalifikowanie się. Jak realizować dzisiaj te zadania, które z sukcesem potrafił wypełnić w swoim czasie ks. Bosko?

Problemem zajmują się instytucje zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Jako odpowiednią odpowiedź nową sytuację na rynku pracy Raport Komisji Europejskiej *Biała Księga Kształcenia i Doskonalenia*¹⁸ proponuje model społeczeństwa uczącego się – edukacja i kształcenie się przez całe życie. Podkreśla, że jednym z dzisiejszych wyzwań w zakresie edukacji jest m.in. umiejętność znalezienia się w społeczeństwie informacyjnym. Stworzone zostały nowe

¹⁷ Podobne wydarzenia miały miejsce w Polsce w jedynej niezamkniętej salezjańskiej szkole w okresie komunizmu znajdującej się w Oświęcimiu. Często zdobywała drugie miejsca za sposób kształcenia i osiągane wyniki nauczania. I tym razem pierwsze miejsca nie były możliwe do osiągnięcia z powodów ideologicznych (informacja uzyskana od ks. Kazimierza Pietrygi, ówczesnego Kierownika Internatu dla uczniów Salezjańskiej Szkoły Zawodowej w Oświęcimiu).

¹⁸ Commission of the European Communities, *White Paper on Education and Training. Teaching and Learning. Towards the Learning Society*, COM (95)590 final, Brussels 1995.

technologie, które zmieniają styl pracy i zarządzania. Nowy model zdobywania wiedzy przez całe życie wymaga łączenia specjalizacji z przedsiębiorczością i gotowością do zmian. *Biała Księga* określa więc pięć założeń skutecznej realizacji „nowej edukacji”: 1) zachęcanie do zdobywania nowej wiedzy; 2) zbliżenie szkoły i sektora przedsiębiorstw; 3) walka ze zjawiskiem wykluczania – marginalizacji tych, którzy nie mają dostępu do wiedzy; 4) upowszechnienie biegłej znajomości trzech języków – dwóch oprócz ojczystego; 5) równorzędne traktowanie inwestycji materialnych i edukacyjnych¹⁹.

Również Raport dla UNESCO – *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb* – formułuje cztery zasadnicze filary, które powinny stać się podstawą edukacji XXI wieku: 1) uczyć się, aby wiedzieć, 2) uczyć się, aby działać, 3) uczyć się, aby żyć wspólnie, 4) uczyć się, aby być²⁰.

Do zapisów i regulacji instytucji europejskich odnoszą się dokumenty polskiego prawa oświatowego, a w szczególności cytowane już Rozporządzenie MEN w sprawie podstawy programowej: „Wiadomości i umiejętności, które uczeń zdobywa na III i IV etapie edukacyjnym opisane są, zgodnie z ideą europejskich ram kwalifikacji, w języku efektów kształcenia²¹. Cele kształcenia sformułowane są w języku wymagań ogólnych, a treści nauczania oraz oczekiwane umiejętności uczniów sformułowane są w języku wymagań szczegółowych”²².

Refleksja natury pedagogicznej i psychologicznej w tym kontekście sugeruje przede wszystkim konieczność rozwijania w trakcie nauki szkolnej umiejętności samodzielnego i nieustannego uczenia się przez całe życie. Wyraża to w określeniu „kierowanie samym sobą w procesach uczenia się” i rozpatruje w kontekście dwóch zdolności osobowych, jakimi są zdolność „auto-determinacji” i „auto-regulacji”²³. Rozwinięcie tych kompetencji osobowych daje szansę młodemu człowiekowi na samodzielne i odpowiedzialne podejmowanie decyzji oraz konsekwentne ich realizowanie. Sukces zawodowy uzależniony będzie zarówno od wiedzy i kompetencji w wymiarze zawodowym, jak i cech osobistych i społecznych.

W Polskiej szkole od kilku lat funkcjonuje system standardów nauczania, w którymi uczniowie zapoznawani są na początku cyklu kształcenia, i w świetle

¹⁹ Por. tamże, s. 53-72.

²⁰ Por. *Edukacja - jest w niej ukryty skarb*, red. J. Delors, Wyd. UNESCO, Warszawa 1998, s. 85-98.

²¹ Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie ustanowienia europejskich ram kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (2008/C111/01).

²² Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17.

²³ Por. M. Pellerery, *Dirigere il proprio apprendimento*, La scuola, Brescia 2006, s. 26. Przez pojęcie „auto-determinacja” rozumie się wymiar wyboru oraz intencji podejmowanego działania; przez pojęcie „auto-regulacja”, rozumie się monitorowanie, kontrolę i ocenianie działania.

których oceniani są podczas egzaminów zewnętrznych na końcu każdego etapu. System ten jest jedną z możliwości kształtowania i organizowania dydaktyki szkolnej. Nie ma tu miejsca na podjęcie problematyki korzyści i niekorzyści wynikających z takiego systemu, które każdego roku w czasie egzaminów wzbudza ją wiele emocji zarówno wśród nauczycieli, jak i uczniów. Poważnym zarzutem wobec polskiej szkoły jest jednak, że w dużej mierze funkcjonuje jeszcze sposób nauczania encyklopedycznego, a uczniowie uczą się wiedzy zatomizowanej, nie zintegrowanej. Pokazują to wyniki egzaminów gimnazjalnych, w których największej trudności sprawiają zadania przekrojowe, badające stosowanie zintegrowanej wiedzy i umiejętności rozwiązywania problemów.

Instytucje odpowiedzialne za edukację w niektórych krajach europejskich od połowy lat dziewięćdziesiątych jako główny cel kształcenia proponują nabywanie przez uczniów kompetencji²⁴. Pojęcie kompetencji staje się dzisiaj rzeczywistością konkretną zarówno ich programowania szkolnego, jak i współcześnie przeprowadzanych reform. Zmiana polega na przejściu od szkoły, która naucza, do szkoły, w której się uczy. Przeniesiony zostaje punkt ciężkości, a z tym zmieniają się role zarówno nauczyciela, jak i ucznia. Szkołę skoncentrowaną na przekazywaniu wiedzy, treści, pojęć, zastępuje się szkołą rozwijającą kompetencje pozwalające uczniowi na odpowiedzialne kierowanie sobą w procesach uczenia się, zarówno obecnie, jak i w późniejszym życiu osobistym i zawodowym. Wprowadzenie perspektywy kompetencji nie oznacza jednak pomniejszania roli nabywania wiedzy, bez której kompetencja byłaby zawieszona w próżni i wręcz nie mogłaby się rozwinąć.

Przygotowanie do życia w społeczeństwie w czasach ks. Bosko polegało na nabyciu przez ucznia kompetencji do wykonywania jednego zawodu przez całe życie. Miarą sukcesu zawodowego były umiejętności fachowe i mistrzostwo w danej dziedzinie. Dzisiaj takie przygotowanie jest również potrzebne, nie wystarczy jednak do realizowania aktywności zawodowej w ciągu całego życia. Osoby starszego pokolenia są tego widocznym przykładem. Oprócz rozwijania umiejętności operatywnych w ramach jednej dziedziny, należy więc rozwijać w uczniach także zdolności i umiejętności, które będą stanowiły konieczną bazę w zmiennych warunkach oraz pozwolą na podejmowanie różnych form kształcenia i nabywania nowych kwalifikacji w ciągu całego życia.

²⁴ Por. M. Pellerey, *Le competenze individuali e il portfolio*, La Nuova Italia, Firenze 2004; B. Bordignon, *Certificazione delle competenze*, Rubbettino, Soveria Mannelli 2006; D. Capperucci, *Dalla programmazione educativa e didattica alla progettazione curricolare. Modelli teorici e proposte operative per la scuola delle competenze*, Franco Angeli, Milano 2008.

6. TREŚCI, PROGRAMY, METODY. EFEKTYWNOŚĆ NAUCZANIA

W 1885 roku w Marsylii, a więc na trzy lata przed swoją śmiercią, w rozmowie z pewnym adwokatem na temat „naturalizmu poganizującego”, ks. Bosko zadał pytanie: „Według Pana, co jest przyczyną tak wielkiego umysłowego wykrzywienia w dzisiejszym społeczeństwie? Jaka jest przyczyna tak wielkiego zła? Wobec wymijającej odpowiedzi rozmówcy ks. Bosko stwierdził: Przyczyna tego zła jest jedna: wychowanie pogańskie, które proponuje się w szkołach. Oparte wyłącznie na klasykach pogańskich, upojone maksymami i sentencjami pogańskimi, (...) takie wychowanie nie ukształtuje nigdy prawdziwych obywateli. Całe moje życie walczyłem przeciwko takiemu perwersyjnemu wychowaniu, które niszczy umysły i serca młodych ludzi. Zawsze miałem pragnienie reformowania go na bazie wartości chrześcijańskich. Z tego to powodu podjąłem wysiłek publikowania klasyków łacińskich najczęściej używanych w szkołach, z tego to powodu zacząłem publikować także chrześcijańskich pisarzy łacińskich. Czyniłem to, dając wiele wskazówek dyrektorom, nauczycielom i asystentom. I teraz, stary i upadający, będę umierał z bólem, że nie zostałem wystarczająco zrozumiany”²⁵.

Przytoczona wypowiedź odnosi się do fundamentalnej kwestii edukacji szkolnej, to jest do treści i metod nauczania i ich związku z wychowaniem. Ukazuje również, jak pewne problemy szkolne pozostają aktualne mimo upływu czasu. Nie wzbudza wątpliwości, że największy wpływ na uczniów posiada nie to, co sformułujemy w statucie szkoły, czy programie wychowawczym, ale programy realizowane na co dzień w czasie lekcji. Mają one charakter dydaktyczny, oferują pewną wiedzę, ale i charakter wychowawczy: „Są nie tylko czasem i miejscem nabywania wiedzy, ale również ważnym nośnikiem znaczeń i wartości, które należy pomóc młodemu człowiekowi odkrywać”²⁶.

Istotne znaczenie mają więc programy i podręczniki realizowane na lekcjach oraz przedstawiane w nich treści dotyczące człowieka, świata, kultury i historii. Po najnowszych zmianach w prawie oświatowym, które zwiększają autonomię szkoły w tym zakresie oraz dają nauczycielom możliwość tworzenia własnych programów kształcenia²⁷, staje się to jak najbardziej aktualne.

Ks. Bosko nie studiował dydaktyki, ze znajomością rzeczy zwracał jednak uwagę na sposób prowadzenia zajęć lekcyjnych. Oto jedna z wypowiedzi: „Generalnie nauczyciele mają tendencję do zadowalania się uczniami, którzy przewodzą

²⁵ F. Cerutti, *Le idee di don Bosco sull'educazione e sull'insegnamento e la missione attuale della scuola. Lettere due*, Tipografia e Libreria Salesiana, S. Benigno Canavese 1886, s. 5.

²⁶ Por. Congregazione per l'Educazione Cattolica, *La scuola cattolica alle soglie del terzo millennio*, Tip. Vaticana, Roma 1997, nr 14.

²⁷ Por. § 1.1 Rozporządzenia MEN z dnia 6 stycznia 2009 r. w sprawie dopuszczania do użytku szkolnego programów wychowania przedszkolnego, programów nauczania i podręczników oraz cofania dopuszczenia, Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 18.

w klasie pod względem nauki i prowadząc lekcję skupiają się na nich. Kiedy najlepsi zrozumieli lekcję, są całkowicie zadowoleni i tak kontynuują aż do zakończenia roku. Denerwują się natomiast tymi, którzy są mało zdolni i nie robią postępów w nauce. Stawiają ich do kąta i nie troszczą się o nich więcej. Ja jestem zaś zdania przeciwnego. Wyznaję, że obowiązkiem każdego nauczyciela jest mieć na uwadze tych najsłabszych w klasie, zadawać im pytania częściej niż innym, zatrzymać się przy nich dłużej z wyjaśnieniami i powtórkami, aż zrozumieją. Jeśli nauczyciel stosuje metodę przeciwną do tej, nie prowadzi lekcji dla wszystkich uczniów, a jedynie dla niektórych wybrańców. Aby w sposób właściwy zająć uczniów bardziej zdolnych i lotnych w materii, należy dać im zadania i lekcje dodatkowe, nagradzając ich ocenami za pilność. Zamiast zaniedbywać tych najbardziej opóźnionych, należy zwolnić ich z rzeczy drugorzędnych, a treści najważniejsze należy w całości do nich dostosować”²⁸.

Zapisy polskiego prawa oświatowego regulują bardzo jasno kwestię dostosowania i indywidualizowania nauczania. Rozporządzenie MEN w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów stwierdza: „§ 6.1. Nauczyciel jest obowiązany, na podstawie opinii publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym publicznej poradni specjalistycznej, dostosować wymagania edukacyjne (...), do indywidualnych potrzeb psychofizycznych i edukacyjnych ucznia, u którego stwierdzono zaburzenia i odchylenia rozwojowe lub specyficzne trudności w uczeniu się, uniemożliwiające sprostanie tym wymaganiom”²⁹.

Interesujące jest również, jak wielką uwagę zwracał ks. Bosko na aktywność i dialog między nauczycielem i uczniem w czasie lekcji: „Jestem również zdania, że należy bardzo często uczniów odpytywać i jeśli to możliwe, niech nie minie dzień bez odpytania wszystkich. Z tego można uzyskać niezliczone korzyści. Natomiast słyszę, że jakiś profesor wchodzi do klasy, odpytuje jednego albo dwóch, i później zajmuje się swoim wykładem. Takiej metody nie chciałbym nawet na uniwersytecie. Odpytywać, odpytywać często, odpytywać bardzo często: im więcej pozwala się mówić uczniom, tym więcej wzrasta ich korzyść z lekcji”³⁰.

Współczesne sformułowania dydaktyczne, jak indywidualizowanie nauczania, różnicowanie wymagań, metody aktywizujące, nie były być może znane ks. Bosko. Nie można też powiedzieć, że proponował jakąś specyficznie „salezjańską dydaktykę” lub salezjański sposób uczenia. Wypowiedzi i działania ks. Bosko oraz przytoczone zapisy prawa oświatowego pokazują jednak, że – niezależnie od czasu i miejsca – istotny jest uczeń ze swoimi talentami, które należy rozwijać, jak i ograniczeniami, które należy mieć na uwadze.

²⁸ E. Ceria, *Memorie biografiche del beato Giovanni Bosco*, vol. 11, SEI, Torino 1930, s. 218.

²⁹ Rozporządzenie MEN z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów, Dz. U. z 2007 r. Nr 83, poz. 562 ze zm.

³⁰ E. Ceria, dz. cyt., s. 218.

W kontekście realizowanych programów oraz procesów wychowawczych w instytucjach szkolnych należy wspomnieć również o pojęciu określanym w literaturze pedagogicznej jako *hidden curriculum* (ang.) – *curriculum* ukryte. K. Ryan twierdzi, że niezależnie od programów zatwierdzonych i formalnie realizowanych w szkole, które tworzą *curriculum* formalne i oficjalne, wielką rolę odgrywa także „*curriculum* ukryte”. Zawiera się w nim całe kształcenie i wychowanie nieformalne i niebezpośrednie, jakie otrzymują uczniowie przebywający w szkole. Wiele bardzo głębokich przekazów i oddziaływań wychowawczych komunikowanych jest w ten właśnie sposób: pośredni i nieformalny. Autor podkreśla, że: „jeśli duch uczciwości, szacunku i sprawiedliwości przenika każdy zaułek szkoły, uczniowie uczą się, co znaczy być uczciwym i sprawiedliwym, i co znaczy szanować innych. Uczniowie, poprzez postawy obserwowane u wychowawców, zarządzających szkołą, uczniów bardziej dojrzałych, stają się bardziej zdolni do podobnych postaw wobec innych. Lektura *curriculum* ukrytego wskazuje, że nawet bez uświadomionej intencji, wiele przekazów jest komunikowanych poprzez struktury i procesy zachodzące w szkole oraz przez doświadczenie uczenia się właśnie w sposób pośredni, niesformalizowany, niezinstytucjonalizowany, niezależnie od odbywających się lekcji i realizowanych programów”³¹.

Nie można nie docenić tych przekazów komunikowanych przez „*curriculum* ukryte”. Poprzez wypowiedzi, sposoby pracy, zachowania, wzajemne relacje, uczniowie bardzo łatwo wyczuwają, jaki system wartości reprezentują uczestnicy życia szkolnego: sami uczniowie, wychowawcy i nauczyciele, pracownicy administracji, dyrekcja. Wyczuwają, czy deklarowane w statucie i programach wartości są rzeczywiście akceptowane, uznawane i przeżywane. Dla efektywności procesów wychowawczych istotne jest, by zarówno *curriculum* formalne, jak i to ukryte były spójne, by wymiar formalny i programowy realizowany w szkole nie był w sprzeczności z tym rzeczywiście przeżywanym.

ZAKOŃCZENIE

Szkoła salezjańska jest instytucją funkcjonującą w ramach polskiego systemu oświaty. Jest prowadzona przez kościelne osoby prawne, tj. przez inspektorie księży salezjanów, sióstr salezjanek, lub inne osoby prawne, jak współpracownicy lub stowarzyszenia, które w wychowaniu kierują się charakterystycznymi elementami systemu wychowawczego ks. Bosko zaktualizowanymi do potrzeb dzisiejszego czasu. Powyżej zostało ukazane, że polskie prawo oświatowe oferuje wy-

³¹ K. Ryan, *Mining the Values in the Curriculum*, Educational Leadership 51(1993), s.16. Inne opracowania dot. *curriculum* ukrytego: W.H. Schubert, *Character Education from Four Perspectives on Curriculum*, w: *The Construction of Children's Character*, red. A. Molnar, The National Society for the Study of Education, Chicago 1997, s. 17-30; *The Hidden curriculum and Moral Education*, red. H.A. Giroux, D. Purpel, McCutchan, Berkeley 1981.

starczająco dużo przestrzeni i możliwości, zarówno w sposobie organizacji instytucji, jak i w programach, by móc realizować wychowanie szkolne w oparciu o ten system. Metoda przekazana przez ks. Bosko nie posiada jednak skuteczności sama w sobie. Rolę centralną pełni nauczyciel i wychowawca z posiadanymi kompetencjami zawodowymi i osobowymi oraz rodzajem relacji, jaką tworzy z wychowankami i uczniami. Warto zatem podjąć w przyszłości kwestię kompetencji oraz formacji zawodowej i osobowej nauczycieli w kontekście funkcjonującego w szkolnictwie systemu awansu zawodowego, następnie zagadnienie realizowania asystencji w strukturach szkolnych i, w końcu, problematykę współczesnego spojrzenia na trójmian „rozum, religia i miłość”, na którym ks. Bosko oparł swój system wychowawczy.

THE EDUCATIONAL SYSTEM OF DON BOSCO IN CONTEMPORARY SCHOOLS RUN BY THE SALESIAN SOCIETY

Summary

The Salesian Society runs several schools in Poland. They represent a significant part of Catholic schools in the national educational system. The education is characterized by the preventive system of St John Bosco. Polish educational law offers possibilities to integrate the educational objectives set out by Fr Bosco, and pursue them in a manner appropriate for today's time and society. This article presents the main objectives of the Salesian educational pedagogy and presents the educational regulations of Polish educational law which offer space for their appropriate implementation.

Keywords: school, Polish educational legislation, salesian style of education, Don Bosco's Preventive System

Nota o Autorze: **KS. DR DARIUSZ GRZĄDZIEL SDB**, wykładowca dydaktyki i pedagogiki ogólnej na Università Pontificia Salesiana w Rzymie, wcześniej przez 8 lat dyrektor Salezjańskiego Zespołu Szkół w Tarnowskich Górach.

Słowa kluczowe: szkoła, polskie prawo oświatowe, pedagogika salezjańska, system prewencyjny